

©J.W. Cappelen AS 2002

Materialet på dette nettstedet er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser. Det er lagt ut for at du skal kunne lese det på skjerm (+ ev. andre tilsiktede utnyttelsesmåter). Uten særskilt avtale med Cappelen er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Kongstanken Haakon & Maud 1 Tor Bomann-Larsen

En kongesaga

Da Peter Andreas Munch, for 150 år siden, tok fatt på sin store rekonstruksjon av norgeshistorien, markerte han i fortalen at han ikke bare ville skildre fyrstenes gjerninger, men også «Folkets egne Bedrifter». I 1852 hadde skillet sin naturlige bakgrunn i en påtvunget kongemakt. Statsoverhodet var ikke bare svensk; han var født i Frankrike av franske foreldre. Den tid lå meget langt tilbake da folkets historie var en underforstått del av landets kongesaga.

For femti år siden, til kongens femogsyttiårsdag, utga Den norske Regjeringen praktverket *Haakon 7*. I et privat brev påpekte jubilanten at det handlet om «en saga»_1. Ingen måtte tro mer enn halvparten av det som sto skrevet. Men selv om man trakk fra «det halve», satt kongen igjen med erkjennelsen av å ha fullbyrdet det oppdrag han hadde påtatt seg i 1905. Ja, tilføyde han: «sagaen giver mig lov til å tro, at det er lykkedes mig at gjøre stillingen holdbar også for efterkommende slægter». Det hadde vært kongeparets mål: å etablere et levedyktig dynasti i Norge. Folkets mål var å sikre sin selvstendighet.

Når regjeringen Gerhardsen i 1947 kunne stå som utgiver av en kongesaga, var det fordi dynasti og selvstendighet; konge og folk ble opplevd som sammenfallende størrelser. Slik det vil være i monarkiets mest gyldne øyeblikk.

Enheten står i sterk kontrast til utgangspunktet: to fremmede menneskers møte med et ukjent land. Skal vi forstå og fatte hva som var skjedd, må vi gjenoppta P.A. Munchs klare skille mellom folk og fyrste. Bare slik kan historien få tilbake sin fallhøyde.

Kongeparet ble formet i en tid da «Folkets egne Bedrifter» ofte var rettet mot kongehuset. I særlig grad gjaldt dette for det norske folk – bernadottenes gjenstridige krigsbytte.

Beretningen om *Haakon & Maud* skal handle om en dansk prins, en engelsk prinsesse og det norske folk – tre ulike historier med utspring i tre forskjellige nasjoner – som til slutt ble forenet i en felles kongesaga.

Intet var mindre selvfølgerlig.

Drammen, september 2002 *Tor Bomann-Larsen Del I*

1864–1889

1

Alt for Norge

«KONG SKULE (*ser oppad*). Gud, jeg er en fattig mann, jeg har kun mit liv å gi; men ta det, og berg Håkons store kongstanke. – Se så, rekk meg din hånd.»

Det var vindstille og kaldt vær, klokken 6 om morgenen den 5. april, året 1864. Spiret på Akershus slott avtegnet seg mot en skyfri himmel. Isen lå fortsatt på Kristianiafjorden, men vårens første dampskip hadde klart å ta seg frem gjennom råkene, inn til bryggekant og losseplasser. Da *Excellencen Toll* blåste i fløyten og la fra kai, var forbindelsen mellom Kristiania og det øvrige Europa gjenopprettet etter vinterens lange dvale.

Henrik Ibsen forlot Norge.

Dikteren var 36 år gammel; han hadde skrevet seks skuespill, men kunne, som Kong Skule, fortsatt kalle seg «en fattig mann». Det eneste som lå igjen etter dem begge, var en lånt kongstanke.

«– Norge var et *rike*; det skal bli et *folk*.»

Slik lød Håkon Håkonssons visjon for Norge: «alle skal bli ett, og alle skal vite med seg selv at de *er* ett»!

Henrik Ibsen hadde gjort en stor ting før han forlot fødelandet: Han hadde satt opp skuespillet *Kongsemnerne* på Kristiania Teater. Med det siste av sine sagastykker hadde han skrevet seg direkte inn i hjertet av sin samtid.

Råstoffet hadde Ibsen hentet i *Det norske folks historie* av Peter Andreas Munch. Professoren hadde med dette gigantiske verket satt seg fore å gjenreise historien, «til Fædrelandets Ære og Gavn»._2 Med denne kraftanstrengelsen bidro ikke bare Munch selv til nordmenns nasjonale oppvåkning; han ble også en betydelig underleverandør til den nye tids diktere.

I det fjerde bindet hadde professoren lagt bak seg 1200-tallet og «de egentlige Tronkriges Tid». Hovedfiguren var Håkon IV Håkonsson, kongen som entret historiens

scene via en skitur over fjellet til Trondhjem, og som følgelig måtte bli «Nationens Yndling». Mot ham sto fremfor noen den ærgjerrige og begavede jarlen Skule.

Professor Munch beklaget at han i sitt verk ikke hadde kunnet yte Skule full rettferdighet, siden historien ikke hadde utstyrt ham med noen «særskilt Saga»._3 Dikteren tok historikeren på ordet. Med *Kongsemnerne* skrev han kong Skules saga.

Henrik Ibsen gjorde historiens taper til diktringens helt.

Etter at tronkrigene var utkjempet, innfridde kong Håkon IV sine løfter og gjorde Norge til en større og mer stabil stat. Han mangedoblet kongerikets areal ved å legge Grønland under kronen. Viktigere enn geografiske multiplikasjoner var det likevel at han sikret fremtiden. På tampen av dette lykkelige regentskap ble det gjort til lov at «Den skal være Konge i Norge, som er Norges Konges ældste egtefødde Søn»._4

Kong Skules saga, *Kongsemnerne*, står som et kontrapunkt til denne fullendte kongsgjerning: I hvilken samling er det mest styrke å hente – i lykken eller i ulykken, i triumfen eller i nederlaget?

Hver konge måtte følge sitt kall, slik hver dikter måtte finne sin sannhet. Men intet land kunne samles under to konger; intet folk kunne forenes i to visjoner. Innen Henrik Ibsen, en mannsalder senere, vendte tilbake til sitt land, skulle det ha reist seg et nytt, men beslektet spørsmål: Hvordan kunne to folk stå samlet under én konge?

I *Kongsemnerne* blir Skule den egentlige bærer av rivalens kongsgjerning. Han gir sitt liv slik at Norge kan befris fra spliden og samles under kong Håkon. Skule tar sin sønn og tronfølger med seg i døden. Bare på det viset, med neste slektsledd ved hånden, kunne en konge bryte lenken og utslette seg selv som dynasti.

Ikke i ord, men i gjerning formulerte Skule sin kongstanke idet han ga sitt offer – alt for Norge.

Nøyaktig ett år før Henrik Ibsens utreise var Bjørnstjerne Bjørnson vendt hjem etter tre års fravær. Det var han som hadde skrevet den altomsluttende linjen: «Ja, vi elsker dette landet som det stiger frem». Drøyt 30 år gammel hevet Bjørnson allerede lønn fra Den norske stat; han var kommet tilbake for å ta fatt på sitt nasjonale vekkelsesverk – i de tusen hjem.

Kollegaen hadde hyllet Ibsen under et sterkt bevinget sangerstevne sommeren 1863. Henrik Ibsen erkjente på sin side sin yngre venn og rivals format, hans lykkelige tro – på seg selv, på sitt folk og på sin tanke. Bjørnsons tro sto like tydelig for Ibsen som hans egen tvil. Det var disse to karakterer han ga kjød til *Kongsemnerne* – verket som lå mellom Bjørnsons hjemkomst og hans egen utreise.

Sommeren 1863 møttes ikke bare skaldene Ibsen og Bjørnson på sangerstevne i Bergen; da møttes også de to monarkene Carl XV og Frederik VII, først på den ene, så på den andre siden av Øresund. Her ble det nordiske brorskap besverget og løfter utvekslet om troskap i liv og død, «visserligen någon gång under verkan av vinet, som ymnigt flödade, men också innan denna nått en anmärkningsvärd höjd»._5

Det hang et sverd over kongenes drikkegilder. Otto von Bismarck hadde stilt den danske konge et ultimatum vedrørende grensen i Syd-Slesvig. Med ett slag var det blitt tid for storhet, ikke bare i ord, men også i gjerning. Det ble sluttet en hellig (men foreløbig usignert) pakt mellom Carl XV og Frederik VII sommeren 1863. De tre nordiske folk skulle stå skulder ved skulder ved Nordens sydlige grense.

Skandinavismens idé om et samlet Norden hadde alltid vært knyttet til spørsmålet om tronfølge. Den hadde klangbunn i Kalmarunionen, som også var sprunget ut av en krise i den dynastiske arvefølge. Det var de manglende tronfølgere som kunne åpne for at skandinavismens visjoner igjen kunne omsettes i praktisk politikk. Ideen om å forene de tre nordiske kongeriker falt dessuten sammen med en sterk europeisk strømning som hadde ført til samlingen av Italia i 1861, og som skulle føre frem til det tyske keiserrike ti år senere. I nasjonalismens forlengelse lå en vilje til forening av kulturelle og politiske fellesverdier. Sammen skulle et truet Norden kunne motstå sine fiender, om de kom fra syd, øst eller vest.

Bak brødrepackten lå et skjebnefellesskap. Kong Carl og kong Frederik var begge sønneløse. De hadde én uro felles, nagende under besvergelses om uforlignelig storhet og evig troskap: Hvem skulle bekle Nordens troner når de to utåndet i sotteseng, eller helst – falt til jorden på ærens mark?

En konge uten tronfølger var som et folk uten fremtid.

Carl XV's bestefar, Jean-Baptiste Bernadotte, hadde skaffet seg stort ry som hærfører; han ville likevel aldri, i en alder av 47, ha blitt kalt til Sverige for å overta tronen etter en utdøende kongeslekt, om han ikke hadde hatt den elleve år gamle sønnen Oscar med som pant på at det nye dynastiet var kommet for å bli.

Og likeledes ville Frederik VII's far knapt ha blitt utropt til konge av Norge i 1814 om hans ekteskap hadde vært barnløst. Da valget av Christian Frederik var et faktum den 17. mai, hadde grunnlovsforsamlingen hengt opp bildet av den nye kronprins Frederik på veggen. Som fireåring hadde den barnløse kongen stått garantist for oldenborgernes fremtid i Norge.

Nær femti år senere, etter tre ekteskap, hadde Frederik VII ingen fremtid å by sitt eget Danmark. Han var den siste mannlige oldenborger. Carl XV hadde på sin side en gang hatt en sønn; nå hadde han bare en datter. Kvinner hadde ikke arverett til Nordens troner.

Men begge hadde de et kongsemne. En utvalgt prins som ventet på at tronen ble ledig. Både kong Carl og kong Frederik foraktet sine kongsemner; ingen av dem kunne forsone seg med at de gikk der og ventet i sønnes sted. Kongsemnene var ikke som dem; de var ikke brødre i ånden; de skulte etter sine troner og de skulte på hverandre.

Kandidaten til Danmarks trone var en fjern slektning av den siste oldenborger, prins Christian av Glücksborg. Den svensk-norske kandidaten, prins Oscar, var som kongens yngre bror en mer opplagt tronfølger. Men kongen mislikte ham, både ham og hans ustanselige oppkomme av sønner. Disse to kongsemnene, den ene av tysk avstamning, den andre med fransk blod i årene, var ytterst ulike av temperament og gemytt. Prins Christian hadde ingen ambisjoner om å forløse Nordens storhet. Det hadde derimot Prins Oscar. Helt på egen hånd og klink edru var han en like stor skandinavist som de to animerte konger Frederik og Carl tilsammen.

Allerede i 1848 var prins Oscar av Sverige, knapt tyve år gammel, blitt tilbudt adopsjon av den barnløse danskekongen. Riktignok i den største hemmelighet. Etter adskillige militære konflikter og storpolitiske forviklinger endte det imidlertid med at prins Christian av Glücksborg ble utpekt til Frederik VII's arvtager. Dette var et tilbakeslag for alle planer om et forenet Norden. Det tyskfødte kongsemnet hadde ikke fantasi nok til å være skandinavist. Hans stilling i det danske kongeriket ble da også i tiden som fulgte, like utrygg som den gang den franske kronprins Bernadotte hadde sittet i Sverige og ventet i åtte år på den siste Gottorpers død.

Den 13. november 1863 vedtok Rigsrådet i København en felles forfatning for Danmark og Slesvig. Dokumentet betød hardt mot hardt og krig mot Preussen. Det manglet bare kongens velvillige og ytterst patriotiske signatur.

Men Frederik VII likte seg ikke i København. Han oppholdt seg nettopp på slottet Glücksborg. Legen hadde for noen dager siden konstatert et utbrudd av sykdommen rosen, et stygt utslett rundt den tykke kongens oldenborgske nese. Man antok imidlertid at sykdommen ville være overstått innen fjorten dager, slik at kongen kunne reise til København og sette sin signatur på det kompromissløse stykke papir. Snart kunne Norden mobilisere! Men Frederik VII døde allerede den 15. november. På toppen av den skandinaviske bølge, på terskelen til krig.

Danmarks kongekrone falt ned i hendene på Christian av Glücksborg – en tysk prins, en mann som ikke delte nasjonens overmøt og som følgelig heller ikke hadde folkets tillit. Og som minst av alt ville signere. Måtte Danmark virkelig ta til takke med dette kongsemne som i nasjonens skjebnetime hverken ville løfte penn eller sverd? Fantet det et alternativ?

Ja, i denne situasjonen, skrev prins Oscar, «förenade sig nästan alla partier, och alla människor om – *mig!* MIG! som för 15 år sedan avböjt ett dylikt förslag, då det kom

ifrån salig kung Frederik VII, som nu vid randen av en revolution åkallades av hans förtvivilade folk, vid hans ännu icke tillslutna grift!»_7 Som i et lynnglimt fra sagatiden var prins Oscar rammet av storhetens øyeblikk.

Man levde i kongsemnenes tid.

Henrik Ibsen ville ikke ha vært seg selv om han hadde oversett faren som truet de høye hensikter. Det dreide seg ikke om den ytre fiende, han som bragte seier eller nederlag; trusselen lå i den lammende indre strid. Den kom ikke fra dem som stred sin kamp under blafrende faner, men fra dem som øvet sitt verk under «usseldoms klute». Kort sagt: fra politikerne.

Både kong Håkon og kong Skule var edle naturer; *Kongsemnernes* onde ånd var bisp Nikolas. I sin sjel var biskopen politiker. Hans eneste storhet lå i en renskåren machiavellisk maktilosofi, hinsides godt og ondt; hans innerste anliggende var og ble småligheten. Biskopen var alle småkongers verbale våpendrager. En konge kunne aldri bli liten nok. Det krevdes minst to i evig strid om «hver storhet skal styrtes og stenes».

I både Sverige og Norge satt nøkterne regjeringmenn av bisp Nikolas' støpning og så med adskillig skepsis på «det Scandinaviske Tryllerie». Georg Sibbern, den norske statsminister i Stocholm, rapporterte hjem til hans eksellense førstestatsråden at prins Oscar var «overmaade krigersk sindet» og tilføyde megetsigende: «H.K.H. har sine høie Fingre i mange Ting – *men dette mellem os.*»_8 Politikerne la sine egne planer uavhengig av kongeløfter og dikterord. Det sto tross alt hverken om svensk eller norsk territorium; kanskje var det tilstrekkelig om danskene ble stenet?

I Danmark var situasjonen motsatt; her var det den nye kongen som søkte støtte i en fortvilet jakt på besindighet blant politikerne. I tre dager holdt kong Christian stand. Til slutt måtte han velge mellom krigen og tronen. Han valgte tronen. Den 18. november signerte han regjeringens fellesforfatning. Krig ble det i alle fall.

Først den 28. november mottok den unge student Fredy et telegram adressert «Crown Prince of Denmark Oxford». Kong Christian beordret sin eldste sønn hjem og håpet han ville være i København «senest næste Søndag hvor høiselig Kongens liig indtræffer hertil»._9 I disse pinefulle dager var den avledne kongen allerede begynt å gå i oppløsning. Det måtte bores hull for at gass ikke skulle sprengte den siste oldenborgers sarkofag i luften.

Med kongens signatur, likets og den nye kronprinsens hjemkomst var det av Sibbern betegnede «critisk Øieblik» overstått uten at danskene hadde behøvd å rope over Øresund etter et nytt kongsemne.

«Ögonblicket att *bereda* en ny tid av storhet och makt för Skandinavien» var forbi for prins Oscar. Men også den hypotetiske storhet hadde sin glans: «Jag hade altså helt säkert rest. Rest, även *utan* konungens officiella tillstånd, och sålunda icke *utan* risk, jag vet det väl, men min arrestering här eller under en sådan resa, hade troligen för alltid bundit den danska nationen vid mig. Ankommen till Köbenhavn, hade jag genast gripit ett, så lätt funnet, tillfälle att tala till folket.» Han ville la folket avgjøre og dernest ta kampen opp som «vald regent av Danmark-Slesvig»._1_0

Denne heroiske kongegjerning skulle, med seire eller tap på slagmarken, bringe Nordens samling i sitt kjølvann. I dette perspektivet ville prins Oscar, «Sveriges och Norriges Arf prins», endt opp som den første felles nordiske konge i moderne tid – som konge av Skandinavia.

At en prins, uten først å ha mottatt hverken sin egen konges eller stormaktenes anerkjennelse, på folkets kallelse skulle ha inntatt et fremmed lands trone, for deretter å lede sitt nye folk i krig, lød som en reprise av Christian Frederiks sommeropptreden i Norge femti år tidligere. Scenariet skulle også finne sin parallell i fremtiden, i et drama der prins Oscar selv skulle komme til å delta. Men da i en ganske annen rolle.

Ved årsskiftet krysset de tyske tropper grensen til Slesvig. En bror var i nød, men de svensk-norske armeer uteble. Forsvarsforbundet løftet seg aldri over skåltalenes stadium; broderpakten mellom kong Carl og kong Frederik ble aldri gjort gjeldende for kong Christian. I tillegg til politikernes smålige kalkulasjoner om våpenstyrke, forsyninger, finanser og menneskeliv, spilte mistroen til den tyske prinsen på Danmarks trone en vesentlig rolle for det mer høytflyvende ånder ville karakterisere som Sveriges og Norges svik.

Hvorfor hadde han vært så sendrektig med å signere? Kunne man i det hele tatt stole på en glücksborger?

Dagen etter avreisen fra Kristiania steg Henrik Ibsen i land i København, den 6. april 1864. Her ble han gjenforenet med sin hustru Suzannah og sin tre år gamle sønn Sigurd. Moren og barnet var reist fra Norge allerede før fjorden frøs om høsten. Den gang det fortsatt var fred i Danmark.

Krigsskueplassen var den fattiges terreng, stedet for ham som bare hadde livet å gi. Men dikteren var ikke bare kommet for å gi. Han var kommet for å motta det han i *Kongsemnerne* hadde betegnet som «sorgens gave».

Den norske dikteren skulle ikke behøve å vente lenge. Den 18. april hadde danskene tapt det avgjørende slaget ved Dybbøl. Men i nederlaget reddet nasjonen sin sjel; «thi sålænge et folk kan sørge, sålænge lever det også»._1_1 Som et plaster på såret triumferte Danebrog under et sjøslag ved Helgoland, før kapitulasjon og våpenhvile den 12. mai 1864.

I en nasjonal botsgang fulgte Henrik Ibsen Dybbøls beseirede kanoner, da de senere ble trukket gjennom Berlins seierssmykkede paradegater. «Løgn og drømme var altså det hele,» skrev han til Bjørnson. «Vor gamle historie får vi nu slå en streg over; thi nutidens nordmænd har åbenbart ikke mere med sin fortid at gøre, end grækerpiraterne har med den slægt, der sejled til Troja og blev hjulpen af guderne.»_1_2

Henrik Ibsen hadde skrevet sitt siste skuespill med motiv fra sagatiden. Diktningens visjoner var blitt prøvet mot virkelighetens gjerninger. Norge var falt fra gammel storhet til samtidens ubetydelighet. Det var skjedd i løpet av et år.

Mens Ibsen slikket sine sår i Berlin og – senere – solens stråler i Roma, sto Bjørnstjerne Bjørnson den 17. mai 1864 foran slottet i Kristiania, i øsende regnvær, og ropte tre ganger tre hurra for «vort deilige Norges fremtid!»_1_3 Samme dag ble fedrelandssangen avsungen for første gang med nykomponert melodi.

«Ja vi elsker» hadde allerede stått på trykk i 1859, tilegnet Carl XV i hans første regjeringår. Monarken var den gang en del av selve teksten:

Kongen selv staar stærk og aapen

som vaar Grænsevagt

og hans allerbedste Vaapen

er vor Broderpagt.

Etter «Broderpagtens» forsmadelige ilddåp hadde Bjørnson strøket nutidskongen av fedrelandssangen.

Nasjonalskalden var blitt republikaner.